

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Слов'янський світ і Україна

Збірник наукових праць на пошану
ректора Рівненського державного гуманітарного університету,
професора Руслана Постолювського

Рівне
Видавець О. Зень
2021

УДК 94(367):94(477)
С-481

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 6 від 30 червня 2021 р.)

Рецензенти:

Анатолій Філінюк – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету імені
Івана Огієнка

Володимир Фісанов – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Чернівецького національного університету імені
Юрія Федьковича

Тарас Чухліб – доктор історичних наук, провідний науковий
співробітник Інституту історії України НАН
України

Відповідальний редактор
кандидат історичних наук, професор **Валерій Шеретюк**

Слов'янський світ і Україна: Збірник наукових праць на пошану ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора Руслана Постолювського. – Рівне : О. Зень, 2021. – 432 с.

ISBN 978-617-601-377-8

Видання присвячене 70-річчю від дня народження професора, ректора Рівненського державного гуманітарного університету, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента Академії педагогічних та соціальних наук, члена-кореспондента Міжнародної слов'янської академії Р. М. Постолювського. У збірнику подані наукові розвідки з історії слов'янських народів та широкого спектру проблем української історії різних періодів. Серед авторів – науковці з академічних установ та вишів України й зарубіжжя.

Видання розраховане на науковий та викладацький загал, студентів, та всіх, хто небайдужий до історії.

УДК 94(367):94(477)

ISBN 978-617-601-377-8

© Рівненський державний
гуманітарний університет, 2021

ПЛАНУВАННЯ ТА ЗАБУДОВА ЗАМКУ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ У СТАРОКОСТЯНТИНОВІ

У володіннях князів Острозьких у кінці XVI ст. на Волині нараховувалося щонайменше 20 замків. На думку дослідників, лише три з них (Острог, Дубно, Старокостянтинів) могли виконувати роль порівняно сталих князівських резиденцій [Атаманенко, Рибачок, 2009, с. 142; Ричков, Луц, 2002, с. 49–50]. На відміну від Острога і Дубна, які знаходились у центральній частині Волині, Старокостянтинів був розташований на південно-східному пограниччі, на шляху, яким татарські загони рухались під час грабіжницьких нападів на Волинь і Поділля. Місто і потужний замок стали важливим вузлом оборони на Чорному шляху.

Ранню історію Старокостянтинова, розбудову міста і замку висвітлювали в своїх публікаціях В.Г.Пероговський, О.І.Баранович, О.М.Годованюк, П.А.Ричков, В.Б.Атаманенко та І.В.Рибачок. Археологічні дослідження в Старокостянтиніві проводила Л.І.Виноградська. Характеристику замку подано також у ряді науково-популярних і краєзнавчих публікацій [Пам'ятники градостроительства, 1986, с. 225–226; Борилук, 2011; Вечерський, 2011; Пажимський, 2004].

Одну з перших ґрунтовних розвідок про ранню історію Старокостянтинова підготував В.Г.Пероговський [Пероговський, 1881; Пероговський, 2009]. Він подає інформацію про початки села Колищенці, купівлю його князем В.-К.Острозьким у 1561 р., будівництво міста і замку. Дослідник використав дані про замок із описів 1636 р. і 1728 р. Ці документальні джерела зберігалися в архіві графині Констанції Ржевуської, але пізніше були втрачені. В.Г.Пероговський за писемними джерелами описує замок досить детально, починаючи від зовнішньої лінії оборони, але чітко не розділяє на дві частини – дитинець і пригородок [Пероговський, 2009, с. 17–20].

Різносторонню характеристику Старокостянтинова другої половини XVI–XVIII ст. містять праці О.І.Барановича [Баранович, 1928; Баранович, 1951; Баранович, 1951; Баранович, 2009]. У вказаних публікаціях розглянуто широке коло питань, пов'язаних із історією міста, зокрема процеси колонізації цього регіону Південно-Східної Волині, початки створення оборонних ліній для захисту від нападів татар, розбудову замку і міста, чисельність і суспільну структуру населення, господарство. О.І.Баранович ознайомився з частиною документів архіву графів Ржевуських. Інвентар 1636 року він особисто не опрацьовував, а цитує його за публікацією В.Г.Пероговського [Баранович, 1928, с. 17–18]. Інформацію про замок у публікаціях подано стисло, без детального аналізу його планування і забудови. Зазначено, що на відміну від більшості укріплених князівських резиденцій, які сформувалися еволюційним шляхом, Старокостянтинівський замок було закладено і побудовано, як і саме місто, упродовж досить короткого проміжку часу [Баранович, 2009, с. 73]. Історик зробив висновок, що спочатку замок був дерев'яний, мав п'ять башт, займав

невелику площу в кутку півострова (тобто північно-східний край мису), був відділений ровом та валом. Князівський палац збудовано в пригородку, за замковим мостом (тобто за межами дитинця). Посилаючись на інвентар 1636 р., О.І. Баранович висловив припущення, що згодом територію замку було розширено, палац на той час стоїть вже всередині замку. Цей новий замок від міста обведений земляним валом, за валом знаходилася кам'яна стіна замку, через рів до кам'яної брами проходили мостом [Баранович, 1928, с. 13].

Наприкінці 60-х років ХХ ст. О.М. Годованюк у Старокостянтинівському замку провела обстеження пам'яток архітектури часів князів Острозьких. У підготовленій згодом статті для характеристики замку вона використала матеріали натурних обстежень, проаналізувала дані, зібрані попередніми дослідниками та інформацію з інвентарю володінь князя Януша Острозького 1615 р., який зберігається у відділі рукописів Львівської державної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України [Годованюк, 1996]. Дослідниця розглянула забудову пригородка, але лише тієї його частини, де збереглися архітектурні пам'ятки – будівлі та оборонні споруди. В роботі дано детальний опис в'їздної брами, оборонної стіни, князівського мурованого палацу (кам'яниці за описом 1615 р.), Святотроїцької церкви (каплиці). Здійснено порівняльний аналіз оборонних об'єктів Старокостянтинівського замку і ряду інших замків князів Острозьких, зокрема в Базалії, Красиліві, Степані, Сульжинцях.

В.Б. Атаманенко та І.В. Рибачок у ряді публікацій зосередили увагу на питанні обороноздатності міст і замків південно-східної Волині у XVI – першій половині XVII ст. [Атаманенко, Рибачок, 2009; Атаманенко, Рибачок, 2009А; Атаманенко, Рибачок, 2012]. Автори зазначили, що замок у Костянтинові був найпотужнішим у регіоні, його можна порівняти із замками в Острозі та Дубно [Атаманенко, Рибачок, 2009, с. 142]. Планувальну структуру та забудову Старокостянтинівського замку вони детально не розглядали, але підкреслили його зручне розташування на місі при впадінні р. Ікопоті в Случ, наявність потужної лінії оборони з боку міста [Атаманенко, Рибачок, 2009, с. 143; Атаманенко, Рибачок, 2012, с. 252].

Одну з публікацій В.Б. Атаманенко присвятив порівняльній характеристиці замків у Старокостянтинові та Острозі. Він, зокрема, зазначив, що на 1561 р. основний масив володінь князя В.-К. Острозького на Волині знаходився в її центральній частині. Умови для реалізації містобудівних проектів тут були найкращими завдяки більшому рівню захищеності, сприятливим природним умовам, наявності розвинутої мережі міст. Побудова князем нового міста на території Кузьминській волості, яка знаходилася на південному сході Волині, не була випадковою. Волость практично з усіх сторін була оточена володіннями його противників і потребувала міцного військового і господарського міського центру. До того ж на протязі чверті століття до часу заснування Костянтинова майже повністю припинилися татарські напади на Волинь, що створило економічні і демографічні передумови для розвитку міста [Атаманенко, 2014, с. 67]. Місто названо на честь батька, князя Костянтина Івановича Острозького, а час його заснування співпадає зі століттям з дня народження князя [Атаманенко, 2014, с. 68]. Документальні джерела свідчать, що дозвіл на заснування міста в

своїх володіннях і на його назву отримав ще князь Костянтин Іванович Острозький [Ульяновський, 2009, с. 57].

Основне писемне джерело по темі нашого дослідження – інвентар володінь князя Януша Острозького 1615 р., складений старопольською мовою. Описані в ньому володіння увійшли до створеної князем Острозьким ординації. Частина інвентаря, а саме описи Базалійської, Красилівської, Шульжинської та Старокостянтинівської волостей опубліковано В.Б. Атаманенком та І.В. Рибачок [Опис володінь 1615 р., 2009]. Документ містить детальний опис Старокостянтинівського замку [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 117–121]. Як уже зазначалося вище, його першою використала у своїй статті О.М. Годованюк.

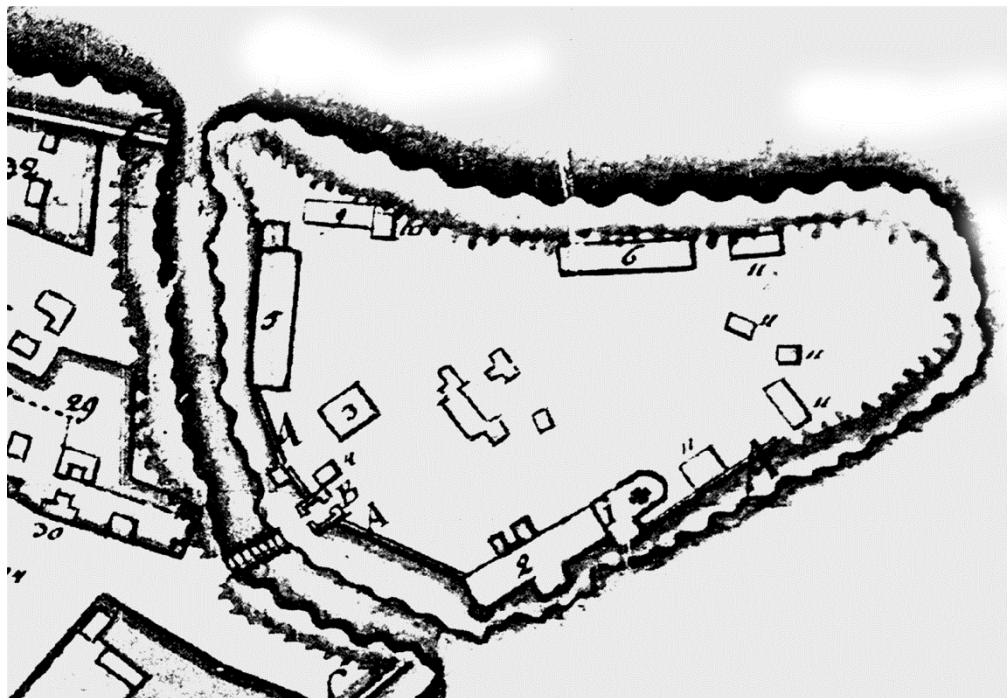
В описі замку 1615 р. подано інформацію про оборонні споруди, житлові та господарські будівлі на території двох частин замку – дитинця і пригородка. Більшість із згаданих в документі об'єктів не збереглися, тому виникають труднощі з їх просторовою прив'язкою, реконструкцією планування і зовнішнього вигляду. Аналіз цієї інформації ускладнюється також тим, що в описі пригородка сам термін «пригородок» не згадується, автори опису використовують термін «замок». Коли ж вони описують дитинець, то починають з підзаголовка – *dziedziniecz* (дитинець), але далі вживають переважно термін «замок». Лише в кінці опису є кілька уточнень: «муру частина до дитинця», «на брамі в пригородку» [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 121].

Важливу інформацію для вивчення планування замку містять картографічні джерела. Аналізу старих планів Старокостянтинова присвячена стаття П.А. Ричкова [Ричков, 2020]. Дослідник виокремив план 1794 р., який вирізняється серед інших планів кінця XVIII – першої половини XIX ст. високою якістю виконання. Це копія з невідомого нам оригіналу, створеного на підставі ретельних топографічних обмірів [Ричков, 2020, с. 76]. Зазначимо, що план орієнтований не строго на північ, а з відхиленням 15° за годинниковою стрілкою. На плані 1794 р. чітко окреслена замкова територія наближено трикутної форми, обмежена з трьох сторін ставком, а від міста (з південного заходу) відокремлена оборонним ровом (рис. 1). Розміри замкової території близько 240×150 м. В той же час на плані не знаходимо жодних ознак оборонного рову, який відділяв дитинець від пригородка. Очевидно, на той час він був повністю засипаний. У пригородку позначені кам'яниця (рис. 1, 2), Святотроїцька церква (рис. 1, 1), в'їзна брама (рис. 1, В), ділянки оборонного муру на північний захід і південний схід від брами, на північний схід від Святотроїцької церкви (рис. 1, А), а також інші кам'яні і дерев'яні будівлі.

Оскільки розпланувальна структура замку на плані 1794 р. виявляється лише частково (зовнішні контури, ділянки із збереженими оборонними спорудами та комплекс у південному куті майданчика, що включає кам'яницю і Святотроїцьку церкву), то П.А. Ричков висловив слушне запитання: чи був втілений у життя проект по розбудові замку, чи він залишився незавершеним? [Ричков, Луц, 2002, с. 66–67].

Археологічними методами територія замку досліджувалася під керівництвом Л.І. Виногородської в 2001–2006 рр. [Виногородська, 2006]. Розкопки проводилися на території, що примикає із північного заходу до комплексу князівських будівель (кам'яниці та Святотроїцької церкви), а також

біля оборонної стіни на південь від в'їздної брами, невеликим розкопом вивчалися нашарування в середині кам'яниці. Роботи проведені на ділянках загальною площею близько 1000 кв. м. Встановлено, що культурний шар значно поруйнований пізніми перекопами, крім того, через високий рівень ґрунтових вод нижні культурні нашарування не вдалося дослідити якісно. Ґрунтові води заповнювали розкоп на глибині 1,6–1,7 м від рівня сучасної денної поверхні. На окремих ділянках встановлено рівень давньої денної поверхні XIII–XIV ст., він зафіксований на глибині близько 0,6 м. Це чорний ґрунт, насичений подрібненими уламками глиняного посуду XII–XIII ст. та XIV–XV ст., фрагментами північно-причорноморських амфор, скляних браслетів [Виногородська, 2006, с. 14]. З глибини 1,2–1,3 м залягав темно-коричневий ґрунт, в ньому трапилися матеріали скіфського часу та трипільської культури.

Рис. 1. Замок на плані міста Старокостянтинова 1794 р.
 Буквами позначені: А – кам'яна стіна; В – кам'яні ворота. Цифрами позначені:
 1 – Святотроїцька церква; 2 – мурований палац; 6 – конюшня

Поряд з кам'яницею виявлено ділянку давнього рову, дугоподібного в плані, завширшки близько 3 м. Дна рову досягнути не вдалося, ґрунтові води дозволили заглибитися лише до відміток 1,8–1,9 м від рівня сучасної денної поверхні. У верхній частині в заповненні рову зібрано матеріали пізнього середньовіччя, нижче трапилися знахідки XII–XIII ст. Л.І. Виногородська висловила думку, що завдяки простеженому рову вдалося окреслити ділянку дитинця болохівського городища XII–XIII ст. [Виногородська, 2006, с. 15]. Враховуючи планіграфію виявленої частини рову можна визначити діаметр

округлого укріпленого майданчика – близько 45 м. Це невелике укріплення, але подібні відомі в регіоні, зокрема, до таких належить городище біля станції Разіне поблизу Чуднова Житомирської області, його мисовий майданчик має площу близько 0,2 га [Раппопорт, 1967, с. 72–74].

Проведений історіографічний огляд засвідчив, що питання планування та забудови Старокостянтинівського замку хоча й розглядалися в публікаціях вчених кінця XIX – початку XXI ст., однак залишаються недостатньо висвітленими. В той же час за останні два десятиліття джерельна база для розгляду цих питань значно зросла: опубліковано опис замку 1615 року [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 117–121], проведено аналіз картографічних джерел [Ричков, 2020], здобуто цікаві археологічні матеріали [Виногородська, 2006]. Наявна джерельна база дозволяє провести комплексне дослідження і зробити спробу реконструкції цього важливого оборонного комплексу раннього нового часу.

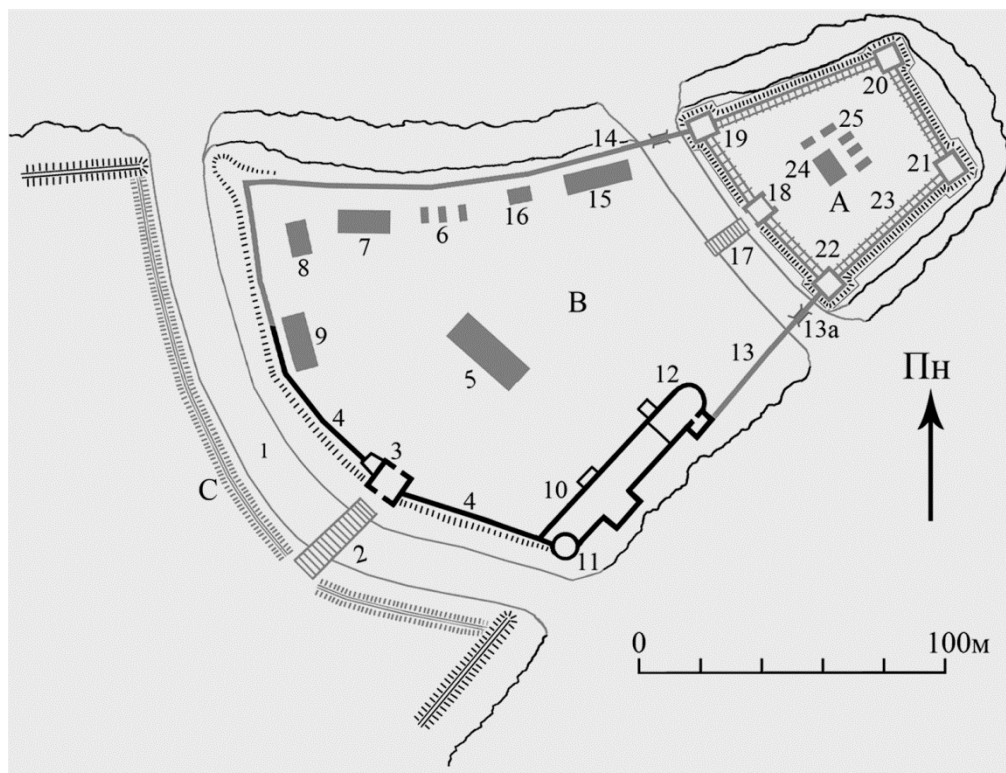
Автори інвентарю 1615 р. у планувальній структурі замку в Старокостянтиніві виокремлюють дитинець і пригородок. Межі всієї замкової території добре простежується на плані 1794 р. (рис. 1). Це ділянка мису, звужена до північно-східного кінця, відділена від міста широким ровом. Північна частина рову (приблизно 2/3 загальної довжини) орієнтована з півночі на південь, а південна частина – з північного заходу на південний схід. Його загальна довжина була близько 215 м. Довжина мису, на якому знаходився замок, із заходу на схід – 240 м, ширина від південно-західного кута кам'яниці по прямій на північ – 125 м. Загальна площа мису, на якому знаходився замок, близько 2,4 га.

Ревізор, які склали інвентар Костянтинова у 1615 р., спочатку оглянули пригородок (рис. 2, В), а потім дитинець (рис. 2, А). Очевидно, що останній знаходився на стрілці мису. Дитинець був дерев'яний («зроблений із дубини»), відрізаний від пригородка оборонним ровом і мав п'ять башт разом із тією, що була збудована над брамою [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 120–121]. Конфігурація стрілки мису на плані 1794 р. і вказана в описі кількість башт дозволяють зробити висновок, що в плані дитинець був чотирикутним. Чотири башти стояли по кутах укріплення (рис. 2, 19–22) і п'ята, з брамою – на середині південно-західної стіни (рис. 2, 18).

На плані 1794 р. рів дитинця не позначено, зате нанесено ділянку кам'яної оборонної стіни, яка починалася біля Святотроїцької церкви і продовжувалася на північний схід вздовж краю мису (рис. 2, 13). За описом 1615 р. на північному сході ця стіна підходила до лінії оборони дитинця, очевидно, до південної башти. Там, де стіна перетинала оборонний рів дитинця, була влаштована арка (frambuga), через яку вода зі ставу заповнювала рів (рис. 2, 13а) [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 121]. Ця інформація дозволяє визначити приблизні розміри дитинця: його північно-західна і південно-східна сторони мали довжину відповідно 70 м і 60 м, північно-східна – 50 м і південно-західна, звернута до пригородка – 75 м. Площа дитинця досягала 0,4 га. Площа пригородка була значно більшою – близько 1,5 га.

Потрапити до дитинця можна було з пригородка пройшовши дерев'яним мостом на мурованих стовпах (рис. 2, 17) до брами. У брамі згадуються подвійні

ворота, при ній було дві спіжарні для схову збіжжя. Башта над брамою мала завершення у вигляді округлої бані, покритою гонтом, з флюгером. Кутові башти мали таке ж завершення і покриття. На башті від міста був встановлений залізний годинник з боєм [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 121]. В інвентарі 1636 р. уточнено, що годинник (на той час уже зіпсований) знаходиться на одному з bastionів з боку кам'яного палацу [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 18], тобто на південній башті дитинця (рис. 2, 22).

Рис. 2. Реконструкція планування та забудови замку в Старокостянтинові за описом володінь князя Януша Острозького 1615 р. Буквами позначені: А – дитинець; В – пригородок; С – міський оборонний вал. Оборонні об'єкти та будівлі в пригородку: 1 – рів; 2 – міст; 3 – брама; 4 – мур; 5 – дім великий посеред замку, вісім верхів; 6 – три склепи за тим домом біля мурів; 7 – дім де кухня, шість верхів; 8 – пекарня; 9 – дім при мурі вбік від брами, три верхи; 10 – кам'яниця; 11 – башточка округло мурована; 12 – каплиця мурована; 13 – муру штука до дитинця; 14 – північна ділянка муру; 15 – стайня новозбудована, сім верхів; 16 – домик або мастарня. Оборонні об'єкти та будівлі в дитинці: 17 – міст; 18 – брама; 19–22 – башти; 23 – городні; 24 – пекарня; 25 – комори

Між баштами оборонна стіна складалася з городень, вони мали потрійну зовнішню стіну: «в три стіни» [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 120–121]. Навколо замкового подвір'я внизу знаходились 73 городні, над ними було 72 верхні комори. Ці укріплення були обмазані глиною, оштукатурені та побілені. Дах над городнями мав гонтове накриття. Посеред замку стояли пекарня і п'ять

комор. З трьох боків («від води») територія перед укріпленнями дитинця була обрита палями, отарасована [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 120].

Пригородок був відокремлений від міста ровом і захищений кам'яною стіною. Згадується також вал: «валом від міста осипаний» [Опис володінь 1615 р., с. 117]. О.М. Годованюк висловила думку, що з боку міста лінія оборони пригородка складалась із земляного валу підсиленого кам'яним муром [Годованюк, 1996, с. 62]. Однак, ще В.Г. Пероговський зауважив, що в інвентарі 1728 р. вал названо з боку міста, перед ровом [Пероговський, 2009, с. 17]. Рештки цього валу позначені на плані 1794 р. Щоб потрапити до замку, потрібно було поминути міський вал (рис. 2, С), пройти через оборонний рів мостом (рис. 2, 1, 2), підійти до муру (рис. 2, 4) і увійти через браму (рис. 2, 3) до пригородка.

О.М. Годованюк вважала, що міст до пригородка був звідний, оскільки під час натурних обстежень брами вдалося виявити закладені отвори, через які, вірогідно, проходили ланцюги, котрі за допомогою системи блоків піднімали та опускали ланку мосту [Годованюк, 1996, с. 65–67]. Зазначимо, що в описах замку 1615 р. і 1636 р. інформації про підйомний міст немає, тому, можливо, він з'явився пізніше.

Оборонна стіна по обидва боки від брами мала товщину 1,25–1,5 м і в першій половині ХХ ст. на окремих ділянках ще збереглася на висоту до 5,8 м [Годованюк, 1996, с. 63]. На мурі були дерев'яні конструкції для розміщення захисників замку: «Ганок або ходження для стрільби» [Опис володінь 1615 р., с. 121]. Мур продовжувався на північ від брами до західного кута пригородка. Про це свідчить повідомлення в інвентарі 1636 р.: «...в кутку стіни кам'яної був міст на вал...» [Пероговський, 2009, с. 18]. На запитання, чи продовжувався мур вздовж північної сторони пригородка, наявні джерела відповіді не дають.

У південному куті пригородка мур з'єднувався з кам'яним князівським палацом (рис. 2, 10). Палац і Святотроїцька церква (рис. 2, 12) складали комплекс будівель завдовжки близько 75 м, розміщений вздовж південно-східного краю пригородка, він поєднував житлові, культові і оборонні функції. Палац мав два поверхи, перший був відведений під цейхгауз, тут зберігалися зброя і боеприпаси, а на другому знаходилися житлові приміщення. Південний кут палацу був підсилений округлою баштою (рис. 2, 11).

Святотроїцька церква мала чотирикутну прибудову до південно-східної стіни (рис. 2, 12а). Архітектори визначають цю прибудову як оборонну башту [Годованюк, 1996, с. 73]. Однак, в описі 1615 р. вказано, що в Святотроїцькій церкві було окреме приміщення – захристя. Таке приміщення (інша назва – ризниця) знаходилося біля вівтарної частини християнського храму і призначалося для зберігання предметів культу. Вірогідно, саме цю прибудову можна ототожнити із захристям, функціонально вона була зв'язана з церквою, але разом з тим її пристосували для оборони, як і церкву в цілому. Зазначимо також, що ділянка муру, яка продовжувалася від Святотроїцької церкви до дитинця і позначена на плані 1794 р., починалася саме від захристя. Архітектори не знайшли решток цього муру, бо шукали їх біля церковної апсиди, а не біля захристя [Годованюк, 1996, с. 63].

У центральній частині пригородка стояв великий дерев'яний дім, що мав вісім верхів (рис. 2, 5) [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 118]. Ще один дім з

трьома верхами знаходився поряд з муром на північ від брами (рис. 2, 9) [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 119]. Поблизу дитинця незадовго до складання інвентарю 1615 р. збудували велику стайню, вона мала сім верхів (рис. 2, 15) [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 121]. Уточнити місце розташування цих трьох будівель допомагає план 1794 року.

Для локалізації інших будівель, розміщених у пригородку, даних немає. Поряд із стайнею знаходився будинок конюшого (рис. 2, 16) [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 121], згадуються також три склепи муровані (рис. 2, 6), дім де кухня з шістьма верхами (рис. 2, 7), пекарня (рис. 2, 8) [Опис володінь 1615 р., 2009, с. 118–119].

Вище вже йшла мова про те, що південний відрізок рову пригородка різко повертає на південний схід. Таке його планування вимагає пояснень, адже для періоду поширення вогнепальної зброї характерними стають прямолінійні рови, як, наприклад, рів завдовжки близько 600 м, який захищав місто Старокостянтинів з напільної західної сторони. Можливо, при влаштуванні лінії оборони пригородка з боку міста скористалися особливостями давнього рельєфу цієї ділянки мису, скоріш за все, тут було природне пониження, яке й визначило напрямок оборонного рову. Аргументом на користь такого висновку є відкриття під час археологічних розкопок оборонного рову більш раннього укріплення на ділянці, де було збудовано князівський палац і Святотроїцьку церкву. Виходить, що цей комплекс будівель розмістили на місці старого укріпленого ядра поселення. Зазначимо, що в документі 1561 р. про продаж Василем Лабунським Колищенців князю В.-К. Острозькому вказано, що село продається з городищем [Пероговський, 1881, с. 64–65]. Як встановлено під час археологічних досліджень, давнє городище знаходилося не на стрілці мису, де пізніше збудували дитинець замку князів Острозьких. Очевидно, топографія ділянки в південному куті пригородка мала свої переваги – її природні характеристики дозволяли побудувати тут надійне укріплення. При розплануванні замку саме тут розмістили мурований палац і церкву.

Старокостянтинівський замок мав складне планування (дитинець, пригородок) і значну площу – близько 2 га. За цими показниками він входить до групи найбільших приватновласницьких замків Волині і наближається до Дубенського замку (2,3 га), але значно поступається Острозькому (3,2 га) [Прищеп, 2020, с. 196]. За топографічними умовами (на видовженому мису порівняно невисокого корінного берега) Старокостянтинівський замок також подібний до Дубенського. Топографія Острозького замку дещо інша, він розташований на досить високому (до 20 м) мисоподібному виступі корінного берега р. Вілії, розчленованому ярами. Усі три замки збудували на ділянках, де знаходилися давні городища – рештки значних укріплених поселень домонгольського часу.

Будівництво Старокостянтинівського замку припадає на той період діяльності князя В.-К. Острозького, коли його резиденція знаходилася в Дубно. Від отримав половину маєтків і переселився до Дубна на початку 40-х років XVI ст., а друга половина разом з Острогом дісталася Беаті Костелецькій, вдові князя Іллі Острозького. Лише у 1574 р. князь В.-К. Острозький повернувся в Острог. Тому, вірогідно, при будівництві Старокостянтинівського замку були

використані ті будівельні підходи, які раніше втілювалися в Дубенському замку. Однак детальне порівняння Старокостянтинівського і Дубенського замків провести неможливо, тому що не збереглися описи Дубенського замку кінця XVI – першої половини XVII ст.

Джерела, які можна використати для характеристики міста Старокостянтинова і замку дозволяють зробити висновок, що розпланування їх території відбулося до початку будівництва і на замковій частині були виокремлені два укріплені майдани – для дитинця і пригородка. Зазначимо, що традиційно саме на дитинці знаходилась головна резиденція власника (Острог, Заслав, Звягель, Рівне), однак у Старокостянтиніві дитинець від самого початку планувався як місце перебування княжих людей та майна під час ворожого нападу, а князівський мурований палац та інші великі житлові будинки були розміщені в пригородку. Кам'яниця в Старокостянтиніві поєднувала функції оборонні (мур, округла башта) і князівської резиденції, як і башта мурована на дитинці Острозького замку. Кам'яниця знаходилася не в дитинці, а в пригородку, але її збудували на ділянці, де археологічними методами виявили ядро давнього укріплення княжої доби XII – першої половини XIII ст.

У пригородку більшість будівель розмістили з трьох сторін по периметру укріплень (вільною залишилася сторона, звернена до дитинця), у центральній частині стояв лише великий дерев'яний князівський будинок. У дитинці лінія укріплень суміщала функції оборонні, господарські та тимчасового житла (кліті), в центральній частині збудували пекарню і п'ять комор. Ці спостереження підтверджують, що планування Старокостянтинівського замку було добре продуманим і замок у кінці XVI – на початку XVII ст. був цілісним оборонним комплексом.

Джерела та література

1. Атаманенко В. Староконстантинов и Острог как резиденции князя Василия-Константина Острожского // Магнацкі двор і соціяльне ўзаємодзеянне (XV–XVIII стст.). Зборнік навуковых прац. – Мінск: «Медысонт», 2014. – С. 64–78.
2. Атаманенко В., Рибачок І. Обороноздатність міст південно-східної Волині в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Науковий збірник. – Луцьк, 2009. – Вип. 30. – С. 141–152.
3. Атаманенко В.Б., Рибачок І.В. Структура населення і типологія міст південно-східної Волині (за інвентарями 1615 та 1620 рр.) // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець, 2009А. – С. 72–85.
4. Атаманенко В.Б., Рибачок І.В. Замки у системі оборони Південно-Східної Волині кінця XVI – початку XVII ст. // Минуле та сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. – Луцьк, 2012. – С. 250–257.
5. Баранович О. Панське місто за часів польської держави(Старий Костянтинів) // Записки історично-філологічного відділу УАН. – Книга XVII. – Київ, 1928. – С. 1–63.
6. Баранович А.И. Новый город Западной Украины в XVI в. (Основание Староконстантинова) // Ученые записки Института славяноведения АН СССР. Москва, 1951. Т. 3. – С. 236–263.
7. Баранович О.І. Нове місто Західної України XVI ст. (Заснування Старокостянтинова)// Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року / Упоряд. В. Атаманенко, І. Рибачок. – Острог, 2009. – С. 58–93.

8. Борилук Д. Місто Старокостянтинів в оборонній системі князів Острозьких у південно-східній Волині // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 17. – С. 46–56.
9. Вечерський В.В. Фортеці й замки України. – Київ, 2011. – 664 с.
10. Виногородська Л.І. Історико-археологічні дослідження у м. Старокостянтинів Хмельницької області в 2002–2005 рр. // Кобудь, Костянтинів, Старокостянтинів: історія, археологія, культура, архітектура: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-літтю міста, 10–11 березня 2006 р. – Старокостянтинів, 2006. – С. 11–26.
11. Годованок О. Оборонні споруди Поділля за «Інвентарем» 1615 р. // Архітектурна спадщина України. – Київ, 1996. – № 3. – Частина перша. – С. 60–74.
12. Опис володінь князя Януша Острозького у південно-східній Волині 1615 року / Упоряд. В. Атаманенко, І. Рибачок. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – 270 с.
13. Пажимський О.М. Оборонні споруди Старого Костянтинова за Інвентарем 1615 року // Житомиру – 1120 (884–2004 рр.): Науковий збірник «Велика Волинь: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 31. / Головний редактор М.Ю. Костиця. – Житомир: Косенко, 2004. – С. 223 – 227.
14. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (иллюстрированный справочник-каталог). В 4-х томах / Редкол.: Н.Л. Жариков (главный редактор) и др. – Киев: «Будівельник», 1986. – Т. 4. – 375 с.
15. Переговский В. Отрывок из истории города Староконстантинова // Волинские епархиальные ведомости. – 1881. – Кн. 3. – С. 63–81.
16. Переговський В. Із історії міста Старокостянтинів // Опис володінь князя Януша Острозького у Південно-Східній Волині 1615 року. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька Академія», 2009. – С. 10–44.
17. Прищепя Б.А. Пізньосередньовічні волинські замки (за матеріалами досліджень пам'яток XIV–XVI ст. басейну ріки Горині) // Археологія і давня історія України. – Вип. 2 (35). – Київ, 2020. – С. 194–200.
18. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV в. // МИА. – Ленинград: Наука, 1967. – Вип. 140. – 242 с.
19. Ричков П. Архітектурно-просторова локалізація Старокостянтинів на мапі 1794 року // Архітектурна спадщина Волині. Збірник наукових праць. Вип. 7. / За ред. П.А. Ричкова. – Рівне: ПП «Формат-А», 2020. – С. 73–89.
20. Ричков П.А., Луц В.Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ: «Техніка», 2002. – 168 с.
21. Ульяновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – Вип. 2. – 168 с.

ЗМІСТ

ВШАНОВУЮЧИ ЮВІЛЯРА

Валерій Смолій

Слово про ювіляра.....4

Олександр Завальнюк

Alma mater Руслана Постоловського у 1960-1970-х рр.
(До історії Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту) 8

Роман Михальчук

Професор Руслан Постоловський – науковець та управлінець
(До 70-річчя заслуженого діяча науки і техніки України).....20

РОЗДІЛ 1. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Олег Озимчук

Причини конфронтації Англії та Франції в XII – на початку XIV століть 32

Юрій Терешко, Оксана Левак

Початок правління прем'єр-міністра Джуліо Мазаріні – «тіні Рішельє»
і зовнішня політика Франції у Західній Європі в період тридцятилітньої
війни (1643-1647 рр.).....38

Наталія Плюта

Демографічні, економічні та політичні фактори розвитку колоніальної
ідеї у Франції в новий час 48

Катерина Шевчук

Трансформаційні процеси в естетиці на початку – в першій половині
XX ст. 56

Ігор Десятничук

Чехи та чеські землі у фокусі прагнень чеських німців у роки
Першої світової війни 65

Світлана Шульга

Волинські чехи у зовнішній політиці міжвоєнної Чехословаччини.....73

Степан Синяк

Польська державна політика у сфері військово-фізичної підготовки.....82

Андрій Слесаренко

Друга світова війна та Голокост у кінофільмах чеських режисерів
Збинеска Бриниха та Юрая Герца.....91

Ігор Філіпчук

Інтелектуальна підготовка демократичного руху в Чехословаччині
1967-1968 рр.: суспільно-історичні обставини 99

Тетяна Опанасюк

Становлення і діяльність опозиційно-радикальних течій в СРСР
у 1987-1989 рр. 109

Інна Мартинчук

Особливості внутрішньопарламентської боротьби в Словацькій
республіці в 1993-1998 рр. 118

Тетяна Шамсутдинова-Лебедюк

Особливості сучасних взаємовідносин чоловіка й жінки у ісламі 128

РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Андрій Блануца

Земельні надання на умовах земської служби як елемент станової
культури у Великому Князівстві Литовському (Друга половина XV –
середина XVI ст.) 138

Андрій Гурбик

Концепти «Звичай» і «Право» в звичаєво-правовій культурі
українських земель XVI – XVII ст. 145

Богдан Прищепя

Планування та забудова замку князів Острозьких у Старокостянтинові 159

Галина Панишко

До питання політичних аспектів українсько-польських:
від Люблінської унії до Люблінського трикутника 169

Олена Прищепя

Освітні практики Речі Посполитої на Правобережній Україні
(1773–1793 рр.) 177

Микола Кучерепа

Правовий і майновий статус православної церкви у Польщі
у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) 184

Любов Заглинська, Оксана Лукомська

Історичний аспект розвитку економічної освіти в Україні 199

Юрій Крамар

Професійно-технічна освіта на Волині у міжвоєнний період
(1921–1939 рр.) 205

Руслана Давидюк, Віталіна Данильчук

«Рідні хати» як проурядові культурно-освітні осередки Волинського воєводства 213

Юлія Візіїв

Волинський пласт: хронологія розвитку 220

Володимир Баран

Військово-чекістські операції НКВС проти українського підпілля в Західній Україні: 1939–1941 рр. 229

Валентина Добровичинська

Пропагування радянської освіти у періодичних виданнях Волинської та Ровенської областей (1939–1941 рр.) 237

Ірина Рибачок

Богословсько-педагогічна академія УАПЦ в Мюнхені 1946-1952 рр. (До 75-ліття від заснування) 244

Олена Ворон, Оксана Ворон

Релігійна політика на Рівненщині у 50-60-х роках ХХ століття 254

Дмитро Малезжик

Репресивна політика радянської влади проти творчої інтелігенції УРСР (Друга половина 1960-х рр.) 262

Олександр Комарницький

Рівненський педінститут у роки Горбачовської перебудови 268

Сергій Жилюк, Лариса Паніна, Сергій Шаправський

Державно-церковні відносини на Житомирщині у контексті суспільно-релігійних трансформацій 1989-1991 рр. 277

Руслана Шеретюк

Мистецтво як чинник формування національної ідентичності: український контекст 285

Ірина Панчук

Сучасні протестанти в Україні: особливості ідентифікації 292

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ, МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Анатолій Філінюк, Олександр Григоренко

Мистецтво Волині ХVI – ХVII ст. у науковій спадщині професора Мечислава Гембаровича 302

Grzegorz Baziur

Świadomość narodowo-państwowa i jej rola w procesie samoidentyfikacji obywatelskiej społeczeństwa ukraińskiego – wybrane problem 308

Сергій Троян, Наталія Нечаєва-Юрійчук

Перша світова війна 1914–1918 рр. і маніпуляція свідомістю людини в умовах зародження нової світ-системи 331

Максим Гон, Наталія Івчик

Полпотівське «взірцеве суспільство» у дискурсі історії повсякдення 341

Оксана Гуменюк

Повсякдення радянської господарської культури: історіографічний аналіз 349

Сергій Троян

Постколоніальні студії: західний і український дискурс 358

Наталія Кінд-Войтюк

Інноваційні виклики вивчення історії у контексті реалізації завдань нової української школи 365

Кароліна Цинк

Охорона довкілля як об'єкт екологічної освіти (соціологічне дослідження позицій українських студентів) 372

Тетяна Кузьма

Музей як місце історичної пам'яті: практики Берліну 383

Алла Киридон, Віктор Троян

Європейська ідентичність у парадигмальних обрисах космополітичної концепції Ульріха Бека 391

Оксана Кундеус

Концептуальні основи європейської інтеграції 400

Алла Киридон

Колективна пам'ять як ціннісно-смілова матриця національної ідентичності 405

Олег Санжаревський, Наталія Байда, Андрій Стемпіцький

Приватні військові компанії: міжнародний досвід та перспективи для України 414

Відомості про авторів.....422

Наукове видання

Слов'янський світ і Україна

Збірник наукових праць на пошану ректора
Рівненського державного гуманітарного університету,
професора Руслана Постолювського

Технічний редактор
О. М. Борилюк-Міськов

Підп. до др. 08.09.2021.

Формат 70x100¹/₁₆.

Папір офсет.

Друк цифр.

Гарнітура Таймс.

Ум. др. арк. 33,6.

Обл. вид. арк. 33,6.

Тираж 100 прим.

Видавець О. Зень
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи РВ № 26 від 6 квітня 2004 р.
пр. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022;
тел.: 068-025-067-4; olegzen@ukr.net

Друкарня: «Формат-А»
вул. Центральна, 58, с. Корнин
Рівненського р-ну Рівненської обл.,
35304, 0362-20-53-37